

Letter to Editor

Special Issue of Evaluation and Historical and Critical Analysis of Knowledge-based Economy Development Policies in Iran

*Meisam Narimani¹

1. Special Editor and Assistant Professor, Knowledge-based Economy Group, Research Institute of Technology Studies, Tehran, Iran.

Citation Narimani N. (2023). [Special Issue of Evaluation and Historical and Critical Analysis of Knowledge-based Economy Development Policies in Iran (Persian)]. *Journal Strategic Studies of Public Policy*, 12(45), 2-7. <https://doi.org/10.22034/sspp.2023.704856>

<https://doi.org/10.22034/sspp.2023.704856>

■ ■
* **Corresponding Author:**

Meisam Narimani, PhD.

Address: Knowledge-based Economy Group, Research Institute of Technology Studies, Tehran, Iran.

E-mail: narimani@tsi.ir

نامه به سردبیر ویژه‌نامه ارزیابی و تحلیل تاریخی و انتقادی سیاست‌های توسعه اقتصاد دانش‌بنیان در ایران

* میثم نریمانی^۱

۱. عضو هیئت‌علمی، گروه اقتصاد دانش‌بنیان، پژوهشکده مطالعات فناوری، تهران، ایران.

نامه به سردبیر

موازی کاری‌ها و هم‌پوشانی‌ها میان مأموریت‌های این
۲ نهاد همچنان وجود داشت.

تمایز عمده‌امادر دهه ۹۰ و با تصویب قانون حمایت
از شرکت‌ها و مؤسسات دانش‌بنیان و اجرایی‌سازی
آن در معاونت علمی اتفاق افتاد. امری که باعث شد
«دانشگاه» محوری در سیاست‌های توسعه علم و
فناوری جای خود را به «شرکت» محوری در تحقق
اقتصاد دانش‌بنیان بدهد. اهمیت یافتن «شرکت»
در توسعه اقتصاد دانش‌بنیان باعث شد نگاه مرسوم
خطی و «دانشگاه» محور کمرنگ شده و طیفی از
مسائل شرکت‌های دانش‌بنیان در حوزه تأمین
مالی، استاندارد و بیمه، بازرگانی و غیره مورد توجه
سیاست‌گذاران قرار گیرد.

براین اساس، موج دوم سیاست‌گذاری و تقنین در
کشور نسبت به موج اول که قانون دانش‌بنیان بود،
در کشور به راه افتاد و در قالب قانون جهش تولید
دانش‌بنیان در سال ۱۴۰۱ به تصویب رسید. بخشی
از قانون اخیر که با محوریت معاونت علمی (اکنون

توجه به ضرورت توسعه اقتصاد دانش‌بنیان در
معنای گسترده آن که به معنای اهمیت یافتن دانش
در ایجاد ارزش افزوده اقتصادی است، در دهه‌های
اخیر در کشور عمدتاً از سوی نهادهای علمی و
پژوهشی و با نگاهی خطی مطرح شده و به فضای
سیاست‌گذاری کلان کشور وارد شده است.

تأکیدات مکرر رهبر معظم انقلاب اسلامی مبنی
بر محوریت علم در اقتدار و ثروت ملی و پیشرفت
علمی و فناورانه کشور^۱ نیز باعث شده است ضرورت
توسعه اقتصاد دانش‌بنیان به‌عنوان یکی از موضوعات
مهم در سیاست‌گذاری عمومی مورد توجه قرار
گیرد. با تصویب قانون تأسیس وزارت علوم و تشکیل
معاونت علمی و فناوری رئیس‌جمهور، گام‌های
مهمی در دهه ۸۰ برای نهادسازی تخصصی در
ارکان حکمرانی در این خصوص برداشته شد، لیکن

۱. به‌عنوان نمونه مراجعه شود به بیانات مقام معظم رهبری در اجتماعات
زائران و مجاوران حرم رضوی (۱۳۸۷/۱/۱)

* نویسنده مسئول:

دکتر میثم نریمانی

نشانی: تهران، پژوهشکده مطالعات فناوری، گروه اقتصاد دانش‌بنیان.

پست الکترونیکی: narimani@tsi.ir

قانون جهش تولید دانش‌بنیان پیش‌بینی شده است، لیکن لازم است بسیاری دیگر از ساختارهای نهادی و قانونی کشور برای تحقق اقتصاد دانش‌بنیان مورد توجه قرار گیرند.

در همین راستا و به‌منظور تقویت مباحث نظری در حوزه سیاست‌گذاری اقتصاد دانش‌بنیان با رویکرد اخیر، مجله مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی اقدام به انتشار ویژه‌نامه اقتصاد دانش‌بنیان کرد. بیش از ۳۰ چکیده مرتبط با سیاست‌گذاری اقتصاد دانش‌بنیان به مجله ارسال شد و از آن میان بیش از ۱۰ عنوان چکیده برای انتشار در ویژه‌نامه مورد تأیید اولیه قرار گرفت و در نهایت ۷ عنوان مقاله با تأیید در فرایند داوری در قالب ویژه‌نامه به‌صورت عمومی منتشر شد.

تلاش شده است مقالات به‌گونه‌ای انتخاب شوند تا مطالعه موردی در خصوص ابعاد اصلی سیاست‌گذاری اقتصاد دانش‌بنیان اعم از نهادهای سیاست‌گذاری، زیرساخت‌های عمومی سیاست‌گذاری و نیز سیاست‌های موضوعی را مورد توجه قرار دهند.

در حوزه نهادهای سیاست‌گذاری، مقاله عاطفی‌نیا و ملکی^۳ (۱۴۰۱) چالش‌های ستادهای توسعه فناوری ایران و ارائه راهکارهای سیاستی را تبیین کرده است. علی‌رغم تجربیات موردی موفقیت‌آمیز ستادها در توسعه فناوری، خصوصاً ستاد توسعه فناوری نانو، سایر ستادها با چالش‌هایی در تحقق مأموریت‌های خود مواجه‌اند. وظایف و مسئولیت‌های ستادها، ساختار سازمانی و نیز اثربخشی فعالیت‌های آن‌ها شفاف نیست و به اذعان مقاله ارائه‌شده در این ویژه‌نامه با چالش‌های مختلفی از جمله محدودیت منابع و پراکنده بودن آن‌ها، سلیقه‌محور بودن

در دولت سیزدهم با نام معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان نامیده می‌شود و تصریح عبارت «اقتصاد دانش‌بنیان» در انتهای آن شایسته توجه ویژه است) دربرگیرنده محورهای مختلف مسائل و مشکلات شرکت‌های دانش‌بنیان در حوزه‌های مختلفی همچون تضامین، استقرار، بازاریابی، صادرات، تأمین مالی و غیره است که مکمل قانون دانش‌بنیان محسوب می‌شود. به بیان دیگر، هویت‌دهی به نگاه بنگاهی در قانون دانش‌بنیان و حل مشکلات این بنگاه‌ها در قانون جهش دنبال شده است. اما بخش دیگری از قانون جهش تولید دانش‌بنیان، نویدبخش رویکرد متمایزی در مسیر تحقق اقتصاد دانش‌بنیان است. رسوخ فناوری در بخش‌های بالغ و سنتی تولیدی و خدماتی کشور هدف مهمی است که تمرکز سیاست‌گذار را از یک «شرکت» به یک «صنعت» ارتقا می‌دهد و از فعالیت‌های فناورانه و نوآورانه در کلیه بنگاه‌ها، حتی آن‌هایی که لزوماً محصول با فناوری پیشرفته^۲ تولید نمی‌کنند، حمایت می‌کند.

در این رویکرد گسترده به مفهوم اقتصاد دانش‌بنیان، لازم است ابزارهای سیاستی و نهادهای حاکمیتی متناسب با این مأموریت‌ها بازطراحی شده و حمایت از فعالیت‌های نوآورانه و فناورانه را در کلیه بنگاه‌های کشور و همچنین نهادهای عمومی و غیردولتی مورد توجه قرار دهند.

براین اساس، اگرچه مواردی همچون توسعه زنجیره ارزش مواد نیمه‌خام و حذف مشوق‌های صادراتی محصولات میان‌دست و بالادستی، توسعه صنعت ماشین‌سازی و ساخت تجهیزات، طراحی و ایجاد ابزارهای مالیاتی حمایت از فعالیت‌های تحقیق و توسعه در بنگاه‌های اقتصادی و غیره در

3. http://sspp.iranjournals.ir/article_701561.html

2. High-tech

تنظیم برنامه سیاستی، تبدیل اسناد بالادستی به برنامه‌های اجرایی، تعیین آژانس نیمه‌مستقل برای اجرای برنامه‌های سیاستی، لزوم طراحی ابزارهای سیاستی و بازبینی دوره‌ای و ایجاد سازوکار اصلاح و بازخورد را در راستای افزایش کارآمدی و اجرایی شدن سیاست‌های فناوری پیشنهاد می‌کند.

در حوزه زیرساخت‌های عمومی سیاستی، به نظام ثبت اختراعات کشور به‌عنوان پایه مهم شکل‌گیری نظام مالکیت در اقتصاد دانش‌بنیان در ایران توجه شده و مقاله‌ای با موضوع طراحی الزامات سیاستی ارتقای نظام حمایت از مالکیت صنعتی در ایران ارائه شده است.^۵ (نریمانی و احمدی، ۱۴۰۱). در این مقاله، فقدان نگاه تجاری به ثبت اختراعات در کنار کاستی‌های عملکردی این نظام در ایران به‌عنوان ریشه مشکلات کارکردی نظام مالکیت صنعتی برای توسعه اقتصاد دانش‌بنیان مورد توجه قرار گرفته است. محور این مقاله، آسیب‌شناسی چالش‌های حوزه ثبت و دادرسی اختراعات و ارائه الزامات سیاستی برای ارتقای نظام حمایت از مالکیت صنعتی در ایران است. در الزامات سیاستی ارائه‌شده در این مقاله، عناصر اصلی سیاستی برای تقویت نظامات حمایت از مالکیت صنعتی در قالب ثبت و ارزیابی، دادرسی و نظامات قانونی ارائه شده است. همچنین سیاست‌های توسعه نظامات پشتیبان مشتمل بر آموزش و ترویج، انتشارات علمی، تجاری‌سازی و قراردادهای ارتباطات بین‌المللی و معاهدات و نیز ارزش‌گذاری و قیمت‌گذاری طراحی و پیشنهاد شده است.

سیاست‌های موضوعی نیز در ۳ محور مورد توجه قرار گرفته است. محور اول، اولویت‌های بخشی است که در این ویژه‌نامه بخش کشاورزی مورد

سازوکارهای تجهیز منابع برای طرح‌ها، اولویت‌بندی نامناسب و با تأخیر فناوری‌ها و نامشخص بودن مرز مسئولیت‌ها در مقابل دیگر نهادهای متولی مواجه‌اند. براین اساس، در مقاله ارائه‌شده برای حل این چالش‌ها، راهکارهایی نظیر ارزیابی، تشکیل و انحلال ستادهای توسعه فناوری از طریق تأسیس ساختار چابک و فراسازمانی بالادستی، ارائه طرح‌های پیشنهادی توسعه زیست‌بوم نوآوری توسط ستادها، هماهنگی چندجانبه میان ستاد، وزارتخانه مرتبط و سازمان برنامه و بودجه و معرفی مدلی برای دسته‌بندی ستادها پیشنهاد شده است.

الیاسی^۴ (۱۴۰۱) نیز در بررسی عوامل موفقیت سازمان متولی پیاده‌سازی سیاست‌های فناوری و نوآوری، به بررسی تجربه معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان ریاست‌جمهوری پرداخته است. در این مقاله توجه هم‌زمان به ۳ عامل تنظیمگری، برنامه‌محوری، و مشخص بودن مجری موجب هم‌افزایی در اجرایی شدن و کارآمدی برنامه‌های سیاستی در ایران شده است. الیاسی با استفاده از داده‌های اولیه و ثانویه فرایند سیاستی^۴ سیاست و برنامه سیاستی احکام علم و فناوری در برنامه ششم توسعه (حمایت از ساخت داخل در حوزه‌های راهبردی؛ حمایت از مالکیت فکری و تسهیل جابه‌جایی بین‌المللی متخصصین ایرانی و بازگشت آن‌ها به ایران) را بررسی و تحلیل کرده است. براساس یافته‌های این مقاله توجه به ۳ عامل یادشده و هم‌افزایی حاصل از آن‌ها موفقیت این سیاست‌ها را به همراه داشته و در مواردی هم که این سیاست‌ها کارآمدی مورد انتظار را ندارند، نقص در توجه به ۱ یا ۲ عامل بروز کاستی در اجرایی شدن یا اثربخشی را به همراه داشته است. این مقاله توجه به ارکان اصلی

5. http://sspp.iranjournals.ir/article_701564.html

4. http://sspp.iranjournals.ir/article_704880.html

شده است.^۷ در این مقاله بر نقش دانشگاه به‌عنوان ظرفیت بالقوه برای شکل‌دهی به هسته مرکزی شکل‌گیری و توسعه یک زیست‌بوم تأکید شده است. شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و رشد یک زیست‌بوم نوآوری دانشگاه‌محور هدف اصلی مقاله ارائه‌شده در این ویژه‌نامه است. براین اساس، عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و توسعه زیست‌بوم نوآوری دانشگاه‌محور (در مطالعه موردی دانشگاه صنعتی شریف) در ۴ دسته اصلی مشتمل بر نوع همکاری‌ها، نحوه نهادسازی، فعالیت‌ها و ویژگی‌های بازیگر اصلی طبقه‌بندی شده است. علاوه‌براین، مقاله‌ای با موضوع تبیین کارکردهای مناطق آزاد در نظام نوآوری ایران و اقتصاد دانش‌بنیان برای بررسی نقش مناطق آزاد در اقتصاد دانش‌بنیان ارائه شده است. نکته حائز اهمیت این است که این مناطق در کشورهای در حال توسعه از اهمیت بیشتری برخوردارند؛ چراکه با جذب دانش و فناوری و نفوذ در بازارهای جهانی موجب حمایت از بازیگران داخلی می‌شوند. لیکن در ایران تجربه این مناطق در گره زدن اقتصاد ملی به اقتصاد جهانی چندان موفقیت‌آمیز نبوده است. در مقاله سلطان‌زاده و همکاران (۱۴۰۱) نشان داده شده که مناطق آزاد می‌توانند به‌عنوان محیط آزمون نوآوری، محل آزمایش سیاست‌های نوآوری، انتقال‌دهنده دانش و فناوری، توسعه خوشه‌های نوآوری، تسهیل خلق نوآوری برای شرکت‌های خارج از نظام نوآوری، شبکه‌سازی و همکاری‌های بین‌المللی و جذب سرمایه‌گذاری خطرپذیر خارجی عمل کنند.^۸

درنهایت، اگر چه عمده سیاست‌های توسعه فناوری و نوآوری به‌هم آمیخته‌اند، لیکن به‌مرور لازم است حیطه معینی برای سیاست‌های نوآوری مجزا از سیاست‌های فناوری با محوریت مباحثی

توجه قرار گرفته است. بدیهی است توسعه اقتصاد دانش‌بنیان مستلزم نگاه بخشی در فعالیت‌های صنعتی مختلف است تا به سیاست‌های مناسب برای توسعه اقتصاد دانش‌بنیان بنابه مقتضیات هر بخش پرداخته شود. بنابراین مقاله فهم و صفدری رنجبر (۱۴۰۱) با موضوع سیاست‌های گذار به کشاورزی دانش‌بنیان در ایران در این ویژه‌نامه ارائه شده است.^۹ بخش کشاورزی در ایران دارای ساختاری سنتی با ارزش‌افزوده پایین و بهره‌وری پایین کل عوامل تولید است که مواجهه با این مسائل، حمایت از کشاورزی مبتنی بر دانش و فناوری را طلب می‌کند. تمرکز بر آگاهی‌های عمومی و برنامه‌های ترویجی برای رسوخ فناوری در حوزه کشاورزی، شبکه‌سازی و تشویق همکاری‌های دانشی افقی و عمودی، بهبود و ارتقای نظام استاندارد و آزمون محصولات نوین حوزه کشاورزی و توسعه و تنوع نظام تأمین مالی فعالیت‌های فناورانه و نوآرانه کشاورزی در این مقاله مورد توجه قرار گرفته است.

در کنار نگاه بخشی، نگاه جغرافیایی و منطقه‌ای هم به‌عنوان مکمل نگاه بخشی در حوزه اقتصاد دانش‌بنیان حائز اهمیت است. براین اساس لازم است هم سیاست‌های سنتی مبتنی بر همجواری جغرافیایی و هم سیاست‌های جدید مبتنی بر بازآفرینی شهری مورد بازبینی و تجدید نظر قرار گیرد و در راستای تحقق اقتصاد دانش‌بنیان بازطراحی شود. مناطق آزاد در حوزه نهادهای سنتی و پهنه‌های نوآوری شهری به‌عنوان نهادسازی‌های جدید براین اساس انتخاب شده‌اند. بنابراین در این ویژه‌نامه، مقاله نودری و اسدی‌فرد (۱۴۰۱) با موضوع الگوی توسعه زیست‌بوم نوآوری دانشگاه‌محور: مطالعه موردی ناحیه نوآوری شریف برای بررسی پهنه‌های نوآوری شهری، ارائه

7. http://sspp.iranjournals.ir/article_699891.html

8. http://sspp.iranjournals.ir/article_701565.html

6. http://sspp.iranjournals.ir/article_701562.html

علمی کشور در این حوزه، شاهد تعمیق پشتوانه‌های نظری و اولویت‌های سیاستی موردنیاز کشور در تحقق اقتصاد دانش‌بنیان باشیم. لازم است در اینجا از همه همکاران جامعه علمی که در تهیه و تولید و انتشار این ویژه‌نامه همکاری داشته‌اند تشکر و قدردانی کنم. همچنین از مسؤلین محترم فصل‌نامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی که بستر این امر را فراهم کردند، سپاس‌گزاری می‌کنم.

همچون نوآوری‌های سازمانی، نوآوری‌های بازاری و الگوی کسب‌وکار، نوآوری‌های زنجیره تأمین و غیره ذیل اقتصاد دانش‌بنیان مورد توجه قرار گیرد. در این ویژه‌نامه، موضوع نوآوری‌های اجتماعی ذیل سیاست‌های نوآوری برای تحقق اقتصاد دانش‌بنیان مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین مقاله دوستی سبزی و همکاران (۱۴۰۱) با موضوع طراحی سیاست‌های توسعه مشاغل نوآورانه در ایران: مطالعه موردی برنامه‌های اولویت‌دار کمیته امداد امام خمینی (ره)، ارائه شده است.^۹ اولویت موضوعی این مقاله، توجه به نوآوری برای محرومیت‌زدایی است. بسیاری اجتماعات جهانی با هدف ایجاد تغییرات در جامعه هدف خود به حمایت از فعالیت‌های کارآفرینی نوآورانه روی آورده‌اند و این مهم مورد توجه کمیته امداد نیز قرار گرفته است. مقاله با بررسی عملکرد سابقه عملکرد کمیته امداد در این حوزه نشان می‌دهد مشکلاتی از قبیل نداشتن اولویت‌های بالادستی، بوروکراسی اداری، نداشتن فرایند منظم استعدادیابی و استعدادسنجی، ارائه نشدن آموزش‌های مرتبط با نیازها، نداشتن طرح و برنامه در جهت بازسازی محصولات، پرورش پیدا نکردن ایده‌ها در یک فرایند تعریف‌شده منسجم، تأمین مالی ناکافی و نداشتن تضامین بانکی موردنیاز در جهت گرفتن تسهیلات، مهم‌ترین چالش‌های توسعه مشاغل نوآورانه در کمیته امداد هستند.

درمجموع، در این ویژه‌نامه تلاش شده رویکرد گسترده به اقتصاد دانش‌بنیان با گذر از موج اول (دانشگاه‌محوری) و موج دوم (بنگاه‌محوری) با نقش‌آفرینی عموم نهادها و بخش‌های اقتصادی و اجتماعی در تحقق اقتصاد دانش‌بنیان مورد توجه قرار گیرد. امید است با تداوم مشارکت مؤثر جامعه

9. http://sspp.iranjournals.ir/article_699894.html